

УДК 2 : 396

Ю. П. Маслова,
викладач кафедри релігієзнавства Національного університету «Острозька академія»

РЕЛІГІЙНО-МІФОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ

У статті розглядається специфіка формування сучасних гендерних стереотипів в українському суспільстві та їхнє релігійно-міфологічне підґрунтя.

Ключові слова: гендерний підхід, гендерний стереотип, стать, жіноче, чоловіче, міфологія, релігія, релігієзнавство.

Религиозно-мифологическая почва гендерных стереотипов

В статье рассматривается специфика формирования современных гендерных стереотипов в украинском обществе и их религиозно-мифологическое происхождение.

Ключевые слова: гендерный подход, гендерный стереотип, пол, женское, мужское, мифология, религия, религиоведение.

Religio-Mythological Foundation for Gender Stereotypes

The article is concerned with specificity of forming the modern gender stereotypes in Ukrainian society and their religio-mythological roots.

Key words: gender approach, gender stereotype, gender, feminine, masculine, mythology, religion, religious studies.

Наука про релігії світу, про релігійні традиції та вірування є однією з найбільш відкритих до діалогу з різними галузями знань – соціології, філософії, психології, історії. І гендерний підхід тут не є винятком, про що свідчать останні наукові публікації у сфері релігієзнавства. Хоча до недавня можна було заперечити будь-який зв'язок гендеру та релігії.

Завдяки сучасним міждисциплінарним науковим дослідженням став очевидним той факт, що вся світова культура, а не лише будь-яка міфологія чи релігія, базується на опозиції «чоловіче – жіноче». Тому в релігієзнавстві при вивченні окремих аспектів цього питання, а також проблем забезпечення рівних можливостей для чоловіків та жінок без гендерного підходу не обійтися.

Гендерний підхід розуміється в цілому як методологія розгляду всіх соціальних, філософських, психологічних, релігійних проблем з позицій за-

безпечення однакових можливостей для представників обох статей. Більше того, на думку В. Сокольської, гендерний підхід «акцентує увагу на впливові соціальної структури суспільства на статеві взаємини» [10, с. 7].

У межах гендерних досліджень в галузі релігієзнавства сьогодні спостерігається тенденція від аналізу матриархату, партіархату, феміністичних явищ до сучасного рівнозначного ставлення до чоловічого та жіночого. Проте в таких дослідженнях досить часто за об'єкт береться місце і роль жінки у світових релігіях. При цьому науковці не беруть до уваги роль чоловіка в релігії, вважаючи її беззаперечним фактом і забуваючи про те, що Святе Письмо (на яке вони посилаються при цьому) дійшло до нас у багаторазовому перекладі і містить в собі чимало смислових нашарувань.

Завданням даного дослідження є спроба виявити за допомогою гендерного підходу релігійно-міфологічні корені формування сучасних гендерних стереотипів. Адже стійкі уявлення про «сильну стать» та «слабку стать», що існують в нашому суспільстві до сьогодні, сформувалися багато століть тому і сягають своїм корінням стародавніх міфів та легенд, релігійних переконань про роль жінки та чоловіка в суспільній ієрархії.

Спроби осмислити місце та роль жінки й чоловіка робились ще в античні часи, зокрема найвизначнішими філософами стародавньої Греції – Платоном [7] та Аристотелем [1]. Саме з тих часів стала відомою легенда про дві половинки, розсіяні по світу, котрі шукають одна одну, прагнучи до єдності. Таким чином, Платон спробував пояснити походження і природу чоловічої та жіночої статі у діалозі «Бенкет»: коли андрогіни, сильні своєю єдністю, посягали на владу богів, Зевс придумав покарання, яке б позбавило їх сили. Він наказав розрізати їх навпіл і половинки розсіяти по світу [7, с. 81–135].

Грунтовні гендерні дослідження релігії належать Керол Кріст, Мері Делі, Джудіт Пласков, Жаклін Грант, Марії Гімбутас та іншим теоретикам. Слід зосередити увагу також і на гендерних розробках вітчизняних вчених, зокрема дослідженнях соціально-психологічних проблем С. Павличко, Н. Зборовської, С. Димитрової, Л. Погорілої, В. Сокольської та ін. в яких простежується намагання дати об'єктивну оцінку точкам перетину гендеру та релігії.

Численні дослідження в галузі соціології, політології, психології, філософії свідчать, що в сучасному українському суспільстві активно формуються підвалини побудови справді демократичного суспільства, однією з найважливіших вимог якого є гендерна рівність. Проте досі в суспільстві побутує чимало гендерних стереотипів на зразок «сильна

стать», «слабка стать», і саме за чоловіками традиційно закріплені важливі сфери суспільного життя та діяльності.

Відповідно до стереотипного уявлення, чоловік, в першу чергу, – захисник, який наділений мудрістю, відважністю, відзначається поміркованістю, цілеспрямованістю, наполегливістю, здатний боротися та досягати мети. Саме чоловіка було створено Богом «за подобою та образом Його» [Бут. 1:26], «намісником Бога на землі» [Коран, 2: 28]. У міфології всевладдя чоловіка виражене в образі Зевса.

Згадаймо чотири щаблі розвитку Анімуса (чоловіче начало) у К.-Г. Юнга [12], а саме: образ успішного бізнесмена, що проектується на знаменитих суспільних діячів, бізнесменів, письменників тощо (крім Зевса, в міфології йому відповідає Посейдон).

Наступний вияв Анімуса, за Юнгом, це – образ красеня-супермена, що втілює красу, фізичну міць чоловіка, значимість тіла і сили. У міфології цей образ бере початок від Аполлона. Сьогодні ж це стереотип чоловіка-мачо з бездоганною зовнішністю, яскравими аксесуарами та надзвичайними можливостями.

К.-Г. Юнг виокремлює також образ героя-романтика – благородного розбійника, постійного шукача пригод (у давніх міфах це – Ерос, Купідон, Арес, сьогодні це стереотип Казанови).

Ще один прояв Анімуса – образ мудрого учителя, порадника, духовного наставника (у міфології – Аїд, в сучасному суспільстві – образ гуру – людини, яка вважає себе не лише фахівцем у певній спеціалізації, але й особою, обізнаною в багатьох сферах науки та життєдіяльності, збирає навколо себе прихильників своїх ідей і дає духовні настанови).

Формуванню гендерного стереотипу чоловіка в українському суспільстві сприяло і одностороннє трактування Святого Письма християнською традицією. Адже християнство повністю підкорює жінку чоловікові: «І перетворив Господь Бог те ребро, що взяв з Адама, на жінку, і привів її до Адама» [Бут. 2:21–22]; «буде панувати [чоловік] над тобою» [Бут. 3: 16].

Жінці в українському суспільстві традиційно відводиться роль продовжувачки роду (образ матері), хранительки домашнього вогнища, домогосподарки. Під впливом відповідальності жінки за первородний гріх у православній традиції вже від першопочатків цивілізації послідовно утверджувалася концепція жіночої вторинності, меншовартості.

Натомість в католицизмі багато уваги приділяється становищу жінки та гендерної рівноправності в релігії. Прогресивні служителі церкви заявили, що в «Біблії немає вказівок, які перешкоджають політичній, громадській, духовній рівноправності жінок» і що, згідно з католиць-

кою доктриною, первісний гріх спокутувала жертва Христа, а призначення жінки – бути дружиною і матір'ю. Як наголошує Л.Погоріла, католицизм «усіма силами відстоює в жінці жіночність» [8].

Незважаючи на приписування жінці православною традицією таких якостей, як підкорення, меншовартість (з якими, до речі, асоціюється образ жінки-жертви в культурі та релігії), в українському суспільстві упродовж віків сформувався яскравий, багатогранний образ жінки, наділеної силою, емоційністю, душевністю, чуттєвістю, мудрістю і загадковістю. Це далеко не весь перелік якостей, які формують стереотип жінки-Берегині. В українській науковій думці цей стереотип вперше виокремлений Соломією Павличко у статті «Прогрес затримується: консервативні лики жінок в Україні». Згодом він активно розробляється В. Агеєвою, О. Кісь, В. Слінчук.

Загалом стереотип Берегині виявляється у багатьох образах – символ жінки-матріарха (О. Кісь), вічний образ матері, хранительки домашнього затишку, опікунки дітей та чоловіка.

Аби простежити специфіку формування стереотипу Берегині та походження її якостей, слід починати з міфології. Так, у багатьох культурах існує образ Первозданної Жінки (К.-Г. Юнг). Іспанською її звуть *Rio Abajo Rio* – «річка під річкою», *Mujer Grande* – «Велика Жінка», *Luz del abismo* – «світло з безодні». У Мексиці вона – *La Loba* (жінка-вовчиха) і *La Huesera* (кістяна жінка), в Угорщині її називають *O Erdoben* – «Та, що в лісах» [2]. У слов'ян це була Мокош, у вавилонян – богиня Тіамат, в індусів – Шакті, в єгиптян – Ісіда (яка, за легендами, як і згодом Діва Марія, залишилася непорочною і стала матір'ю всього живого на землі), у давніх греків – Гея.

Первозданна жінка, на думку Кларісси Пінкола Естес, приносить нам цілий мішок з ліками. Вона тримає при собі все, що може знадобитися жінці, все, що жінка повинна знати. У неї є зілля від будь-яких хвороб. Вона наповнена історіями і сновидіннями, словами і піснями, знаками і символами. Мабуть, звідси бере початок образ жінки-матері, опікунки домашнього вогнища. Адже сучасна справжня жінка-мати та жінка-дружина опікується абсолютно усіма проблемами дітей (харчування, режим дня, навчання, одяг, відвідування культурних закладів, лікування та ін.) та чоловіка (одяг, зовнішній вигляд, здоров'я тощо). С. Димитрова зазначає, що якщо «Первозданна Жінка стає союзником і вчителем, жінка починає бачити не парюю очей, а багатою інтуїцією» [2]. Перед такою жінкою, її силою та владою над людьми постає страх, виправданий в українському суспільстві, як страх перед відьмою, що асоціюється з чаклунством. Хоча походження слова «відьма» – від «відати, знати». Як

зазначає С. Димитрова, споконвіку люди пов'язували секрет жіночої чарівності з чаклунством відьом. Відьма – це жінка, що володіє таємницями лісу, знає закони природи, життя людини, тварин і рослин [2].

Поряд зі стереотипом Берегні в нашому суспільстві вирізняється стереотип жінки-Барбі (виокремлений С. Павличко, О. Кісь). Це збірний образ, що сформувався під впливом християнської традиції меншовартості та недалекоглядності жінки, а також під впливом міфічних жіночих образів, що символізують красу, легковажність, холодний розрахунок (прояв Аніми (жіночого начала) в образі жінки-Дівчинки або жінки-Любовниці, за К.-Г. Юнгом) – спочатку Єва, потім Персефона, Афродіта, Венера. В сучасному суспільстві – це красуня, яка переважно переймається своєю зовнішністю та комфортом і майже не бере участі в суспільному житті країни.

Не можна обійти увагою і таку якість сучасної жінки, як мудрість. Вона є невід'ємним атрибутом стереотипу Берегні, а також образу Ділової Жінки. У міфології це Афіна і Софія – мудрість Божа (К.-Г. Юнгом цей образ зазначений як жінка-Королева). В українському суспільстві – це образи сучасних ділових жінок, які займають керівні посади і беруть активну участь в суспільному житті держави.

Слід зауважити, що на унікальності якостей та можливостей жінки наголошував ще Е. Кант. В «Антропології з прагматичної точки зору» він зауважує, що жінки зазвичай ворогують між собою і перебувають в досить хороших стосунках із чоловіками, адже жінка у жінці бачить конкурентку в боротьбі за чоловіка, за його увагу [3, с. 554]. Е.Кант порівнює засоби, якими керуються чоловіки та жінки у своїх вчинках: чоловіки – правом сильнішого, щоб бути в домі господарем і захищати його від зовнішніх ворогів, жінка ж керується правом слабшого, щоб знаходити захист у свого чоловіка від зовнішніх загроз, але поряд з цим, вона здатна обеззброїти чоловіка своїми сльозами, при цьому докоряючи йому за відсутність великодушності. Автор робить висновок, що жінкам притаманні риси, які служать для того, щоб стримувати чоловіка і використовувати його для досягнення своєї мети. Адже «своєю ласкавістю до чоловіка жінка претендує на свободу і, разом з тим, – на завоювання всієї чоловічої статі» [3, с. 555].

Гендерні стереотипи, що проявляються сьогодні в образах сучасної жінки та сучасного чоловіка в українському суспільстві, беруть свій початок багато століть тому і сягають своїм корінням стародавніх міфів та релігійних переказів. Упродовж віків вони можуть збагачуватися новими якостями залежно від суспільних пріоритетів, але сутність залишається майже без змін. Тому гендерні стереотипи, що побутують в тому чи ін-

шому суспільстві, завжди цікавитимуть дослідників різних галузей знань.

Слід зазначити, що гендерні дослідження в галузі релігієзнавства сьогодні лише розгортаються. Їх доцільно спрямувати у русло об'єктивного аналізу місця і ролі жінки та чоловіка як в суспільному житті, так і в тій чи іншій релігії світу.

Список використаних джерел та літератури

1. Аристотель. Риторика // Античные риторики. – М. : Издательство Московского университета, 1978. – С. 15–127.

2. Димитрова С. Р. Мужское и женское: приключения энергий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oniona.vn.ua/stat_mugskoeigenskoe.html

3. Кант Э. Антропология с прагматической точки зрения. В 6 т. – Т. 6. – М. : Мысль, 1966. – 743 с.

4. Луценко О. «Жіноче начало» в українській ментальності. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні / За ред. Л. О. Смоляр. – Одеса : Астро Принт, 1999. – С. 10–18.

5. Миллер К., Разави Ш. Гендерный анализ: альтернативные парадигмы / Кэрол Миллер и Шахра Разави // Гендер и глобализация: теория и практика международного женского движения / Под общей редакцией Е. Баллаевой. – М. : МЦГИ – ИСЭПН РАН, 2003. – 292 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cemi.rssi.ru/isesp/rasdel5.doc>

6. Обрикова Н. Н. Между равными: Преодоление гендерных стереотипов / Н. Н. Обрикова // Библиотечная жизнь Кузбасса: Периодически сборник / Департамент культуры, и национальной политики Кемеровской области: Кемеровская обл. науч. б-ка. – Кемерово, 2006. – Вып. 4 (54). – С. 95–103.

7. Платон. Пир: Собр.соч. в 4т. / Платон. – Т.2 – М. : Мысль,1993. – С.81–134.

8. Погоріла Л. М. Релігійний аспект у гендерному підході як принципово новій теорії, заснованій на толерантності жінок і чоловіків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/VZhDU/2008_42/2_42.pdf

9. Рябчук М. Ю. Громадянське суспільство і національна емансипація [Текст] // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 12. – С. 14–20.

10. Сокольская В. В. Гендерные стереотипы на рынке труда (на примере монопольного города) : дис... канд. социолог, наук : 22.00.06 / Валерия Васильевна Сокольская. – Екатеринбург, 2003. – 198 с.

11. Шевченко А. М. Образи чоловіка й жінки в сучасному суспільстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2008_19_3/doc_pdf/Shevchenko_st.pdf

12. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов. – Минск : Харвест, 2004. – 400 с.